

INTERCULTURALITATEA CA DIMENSIUNE ACTUALĂ A CURRICULUMULUI PEDAGOGIC UNIVERSITAR

Viorica GORAȘ-POSTICĂ

Catedra Științe ale Educației

The article tackles the inter-culture as a current dimension of the university teaching curriculum and intercultural education as problems of the contemporary world, common for the vast cycle of new educations, being an extremely current and necessary socio-cultural challenge. The new course proposed to the psycho-pedagogic Master's Degree students is analyzed from the theoretical and practical point of view. Its overall objectives are:

- To promote a culture of tolerance through mutual cognition and development of the wits of accepting the diversity, as an essential element of an open society;
- To know the principal problems, which bound the intercultural pedagogy;
- To outline the possibilities and limits of the intercultural approach in education;
- To identify and promote the intercultural dimensions of education;
- To build up the ability of performing and judging the educational practices, from the point of view of respecting and bringing up the cultural diversity;
- To build open and permissive pedagogical alternatives to cultural multiplicity.

Educația interculturală abordează problematici ale lumii contemporane, comune pentru ciclul vast al noilor educații, fiind o provocare psihopedagogică deosebit de actuală și necesară. *Diversitatea* este un aspect fundamental al tuturor societăților și vizează atât diferențele care există între oameni ca individualități, cât și cele între diverse grupuri. Specialiștii în domeniu susțin că existența unor identități multiple, a valorilor, tradițiilor, obiceiurilor și a modului de relaționare diferit dintre diverși indivizi sau grupuri impun cu necesitate abordarea educației și a societății din perspectivă interculturală. Aceasta reprezintă atât o nouă provocare, cât și o condiție pentru realizarea coeziunii sociale care are la bază cultivarea respectului reciproc și a înțelegerii între indivizi, cât și între grupuri. Angajarea în interacțiuni interculturale este inevitabilă și, mai mult, ea poate aduce un plus al cunoașterii, cât și al îmbogățirii culturale. Fără o înțelegere mutuală, diferențele pot genera conflicte, care, în cazul când nu sunt soluționate pe cale pașnică, pot degenera în violarea drepturilor omului.

În acest context, am propus studenților de la masteratul de psihopedagogie studierea unui curs opțional ale cărui obiective generale sunt:

- ◆ promovarea unei culturi a toleranței prin cunoașterea reciprocă și dezvoltarea spiritului de acceptare a diversității, ca element esențial al unei societăți deschise;
- ◆ cunoașterea principalelor problematici care se circumscriu pedagogiei interculturale;
- ◆ reliefaarea posibilităților și limitelor abordării interculturale în educație;
- ◆ identificarea și promovarea dimensiunilor interculturale ale educației;
- ◆ formarea capacității de interpretare și judecare a practicilor educative din punctul de vedere al respectării și cultivării diversității culturale;
- ◆ construirea de alternative pedagogice deschise și permissive la multiplicitatea culturală.

Printre obiectivele specifice ale cursului remarcăm: constatarea situației de fapt în problemele toleranței în relațiile interetnice și ale educației pentru alteritate și propunerea unor soluții eficiente pentru problemele existente în mediul educațional din R. Moldova.

Aspectele practice ale cursului se axează pe următoarele probleme:

- a) Ce putem face în domeniul educațional pentru minimalizarea efectelor negative ale stereotipurilor culturale?
- b) Care sunt dimensiunile și caracteristicile modelului de educație interculturală adecvat la contextul sociocultural din R.Moldova?
- c) Cum se poate realiza mai eficient educația interculturală prin intermediul literaturii?

Reperetele teoretice ale cursului se axează pe paradigma educațională a secolului XXI: a învăța să înveți; a învăța să faci; a învăța să fii; a *învăța să trăiești împreună cu alții. Acestea invocă apariția unei ramuri*

pedagogice noi - pedagogia interculturală, care se definește ca o punere într-o nouă perspectivă a unei realități multiculturale, dar și ca un deziderat ce ține a se concretiza în plan real.

În 1983, ca urmare a proiectului lansat de Consiliul Europei intitulat *Formarea educatorilor pentru educația interculturală*, a fost emisă recomandarea 194 din 1984 a Comitetului miniștrilor statelor-membre, unde se precizează:

- Societățile cu caracteristici pluriculturale constituie un fenomen ireversibil pozitiv, în măsura în care respectivele societăți reușesc să stabilească legături între populațiile autohtone și emigrante.
- Promovarea schimburilor spirituale constituie o modalitate ce favorizează mai buna cunoaștere și cooperare dintre popoare.
- Prezența în școli a diferitelor etnii constituie o bogăție și un important atu doar atunci când sunt promovate politici educative ce încurajează deschiderea spirituală și comunicarea reciprocă.
- Educatorii trebuie să beneficieze de o pregătire interculturală atentă la valorile diversității și la specificitate.

Pentru formarea cadrelor didactice se invocă următoarele acțiuni:

- Conștientizarea profesorilor față de diferitele ipostaze și expresii culturale.
- Identificarea atitudinilor etnocentriste și a stereotipurilor, precum și combaterea acestora.
- Responsabilizarea educatorilor în legătură cu formarea la copii a capacității de a-i înțelege pe exponenții altor culturi.
- Înțelegerea cauzelor și a consecințelor economice, sociale și politice ale fenomenului migraționist.
- Integrarea deliberată a copiilor ce provin din alte culturi în noua cultură simultan cu încurajarea și cultivarea legăturii cu vechea cultură.

Conform definiției atestate în dicționar, *interculturalul* invocă în mod necesar interacțiune, schimb, reciprocitate, interdependență, solidaritate, *recunoașterea valorilor, a modurilor de viață, a reprezentărilor simbolice* la care se raportează ființele umane, individul sau grupurile în relațiile cu semenii și în înțelegerea lumii. *Recunoașterea interacțiunilor* care intervin la un moment dat între multiplele aspecte ale aceleiași culturi diferite în timp și în spațiu (Rey, 1986).

Educația care se realizează pe dimensiunea interculturală vizează două dimensiuni importante care sunt condiționate:

- de dimensiunea cunoașterii (care este de domeniul științific) - se realizează prin asimilarea de cunoștințe teoretice cu privire la aspectele analizate pe parcursul studierii acestei discipline;
- de dimensiunea experienței (subiectivă și relațională) – se formează în activități practice de tipul celor realizate și practicate în activitățile de seminar și ține de personalitatea fiecăruia și modul său de interacțiune cu cei din jur.

Prima dimensiune se referă la latura cognitivă prin achiziționarea de informații, pentru o cunoaștere directă și obiectivă a realității, iar a doua vizează latura acțională – dar și aspectele motivațional-afective prin care individul își transpune aceste cunoștințe și atitudini în comportamente specifice. De modul în care gândește și acționează individul depind nu doar relațiile acestuia cu cei din jur, ci și societatea în ansamblu. Societățile sunt pluri- sau multiculturale. Ele reunesc indivizii sau grupuri provenite din sau raportate la multe sau foarte multe culturi diferite. Într-o abordare “multiculturală”, interacțiunile nu sunt excluse, dar ele nu sunt implicite conceptului, spre deosebire de ceea ce se întâmplă cu “interculturalitatea” și cu perspectiva pe care termenul o definește.

Astfel, educația interculturală se adresează tuturor actanților educaționali și caută să-i sensibilizeze față de respectarea diversității, alterității, toleranței, solidarității; corespunde unei opțiuni ideologice și politice pregătind viitorii cetățeni pentru viață armonioasă în societățile multiculturale. Prin educația interculturală se urmărește formarea unei atitudini și a unui comportament intercultural – forme de răspuns la pluralismul cultural cu virtuți integrative incontestabile.

Pentru realizarea eficientă a experiențelor interculturale de învățare, apelăm la Curriculumul de bază, la documentele reglatoare (1997), în care se prevăd următoarele *obiective educaționale generale*, specifice educației interculturale în mediul educațional din R. Moldova: cultivarea respectului pentru drepturile și libertățile omului, indiferent de apartenența etnică, de proveniența socială și atitudinea față de religie – principii consemnate de Carta Națiunilor Unite; pregătirea copilului pentru a-și asuma responsabilitățile vieții într-o societate liberă, în spiritul înțelegerii, păcii, toleranței, egalității între sexe și colaborării între toate popoarele

și grupurile etnice, naționale și religioase; educarea stimei față de părinți, față de identitatea, limba și valorile naționale ale țării în care trăiesc, ale țării din care poate fi originar și ale civilizațiilor diferite de a sa.

Consiliul Europei, Comunitatea Europeană propun politici de promovare a educației interculturale prin promovarea dialogului intercultural pentru întărirea democrației; prin acordarea dreptului de a participa la dialogul intercultural și asumarea unui rol în determinarea politicilor și practicilor educaționale, prin afirmarea diversității culturale și lingvistice și prin facilitarea învățării limbilor străine.

Educația interculturală reprezintă, așa cum am văzut, o temă importantă atât la nivelul politicilor educaționale (promovate de agenții internaționale, ca de exemplu Consiliul Europei, Comunitatea Europeană, Banca Mondială), dar și a practicilor educative (formale, nonformale și informale) propuse și promovate de diferitele sisteme naționale de învățământ. De ce aceste preocupări? Care este motivația apariției acestei orientări?

Societatea contemporană este marcată de contexte geopolitice, economice și culturale diverse. Fenomenele globalizării și migrației sunt actuale în întreaga lume, are loc o intensificare a schimburilor și transformărilor pe toate planurile de la cel economic la cel social, cultural, educațional. Europa contemporană nu mai poate fi înțeleasă și tratată static, dintr-o perspectivă și cu o viziune ermetică, ci, în primul rând, în mod direct și deschis prin prisma acestor restructurări care au loc permanent, a schimbărilor politice, sociale, culturale, economice, tehnologice, ce par a fi singura constantă a lumii dinamice în care trăim.

Atenționăm de fiecare dată studenții că în construirea percepției noastre despre celălalt intervin o serie de factori care reflectă atât propriile noastre raționamente, cât și anumite generalizări pe care, în mod indirect, le preluăm din societatea în care trăim. Există situații diverse în care apar anumite efecte negative, convingeri subiective ale unui anumit individ sau grup cu privire la caracteristicile altui individ sau grup, perceput ca diferit față de primul (grupul de apartenență). Altfel spus, se observă în acest caz o deteriorare sau construire a unei imagini deformate a realității, apare o convingere sau o reprezentare preconcepută asupra unor categorii de persoane sau a unor indivizi care fac parte din acea categorie.

Aducem diverse exemple și experimente interesante în psihologia socială, interetnică cu privire la natura stereotipurilor și modalitățile de reducere a acestora. Unul dintre experimentele interesante de măsurare psihologică a stereotipurilor a fost realizat în 1933 în USA de către Katz și Bradley (cf. Bourchis și Leyens, 1997). Studenților de la Princeton le-a fost cerut să prezinte trăsăturile cele mai caracteristice ale americanilor, negrilor, chinezilor, japonezilor, irlandezilor, italienilor, japonezilor, evreilor și turcilor. Pe baza răspunsurilor a fost întocmită o listă cu 84 de trăsături de personalitate. Apoi au cerut altor studenți să aleagă din lista completă cinci dintre cele mai reprezentative pentru fiecare categorie. Pe lângă caracteristicile diverse s-a constatat că fiecărei categorii îi corespund anumite caracteristici stabile care sunt de fapt un rezultat al procesului de stereotipizare. Câteva din atributele asociate cu diverse categorii sunt: americani (albi) muncitori, inteligenți, materialişti/ americani (negri) superstițioși, leneși, simț muzical / germani: științifici, muncitori, impasibili/ japonezi: inteligenți, muncitori, perfizi etc.

Sondaje de opinie similare au fost efectuate în R. Moldova, în care am constatat că stereotipurile afectează mult conviețuirea pașnică și civilizată pe teritoriul țării, astfel, persistând unele stereotipuri negative despre moldoveni, ruși, țigani, bulgari sau găgăuzi, care, prin intermediul educației culturale pot fi diminuate sau dezrădăcinate (Cf.3, 2003).

Datorită existenței stereotipurilor în gândirea indivizilor, apar ca manifestări atitudinal-comportamentale două efecte negative, și anume, *prejudecata și discriminarea*. Prejudecata se situează la nivelul judecăților cognitive și al reacțiilor afective, iar discriminarea este manifestă la nivel comportamental.

Discriminarea nu este doar un fenomen care ține de relațiile interetnice. Din punct de vedere sociologic se vorbește și de o discriminare care este susținută de stratificarea socială, puterea/ situația economică sau prestigiul social. Discriminarea dintre sexe este la fel o problemă care impune probleme mai multor discipline ca psihologia, sociologia, educația. Mișcările feministe la fel ca alte curente de luptă împotriva discriminării sunt frecvente în societatea contemporană.

Referindu-ne la educația interculturală, rămânem la definirea, pe scurt, a principalelor tipuri de reacții discriminatorii, și anume:

Rasismul, ca teorie / ideologie care face apologia superiorității unei rase în comparație cu alta, militând pentru conservarea și necontaminarea rasei considerate privilegiate. Se bazează pe teoria inegalității biologice și intelectuale a raselor umane promovând ideea superiorității unora față de celelalte. *Antisemitismul*, ca tip de rasism care este dirijat contra evreilor; *apartheidul* ca discriminare rasială care împarte oamenii după culoarea pielii; *xenofobia* se referă la sentimentul de aversiune față de străini și în general față de alte

popoare, iar *toleranța* este atitudinea de a admite la celălalt/ ceilalți o manieră de gândire și acțiune diferită de propria abordare, fără a avea prejudecăți despre o anumită persoană/ grup sau cultură.

Atestăm o serie de efecte perverse ale discriminării, precum și strategii de eliminare / minimizare a efectelor acestora. Pot fi aduse în discuție câteva din strategiile celor care se simt discriminați, și anume: (1) situația de resemnare și acceptare a statusului (ex.: copiii romi care nu merg la școală și se consideră victime ale societății, întărind astfel clișeele existente); (2) autodeprecierea – sau profețiile care se autoîndeplinesc; (3) emanciparea și implicit lupta contra prejudecăților negative (romi cu studii superioare, integrați social etc.). Este extrem de important să înțelegem că nu este vorba doar de educarea „minorităților”, ci în egală măsură a majorității, pentru a promova o politică a deschiderii, recunoașterii diferențelor și a diversității.

În aria educației interculturale, un rol deosebit de important îl are identitatea socială, care se definește în contextul apartenenței la un anumit grup și se referă la modalitățile în care un anumit grup și membrii acestuia se percep, acționează și interacționează atât în cadrul grupului, dar și în relație cu alte grupuri/ indivizi etc.

Când vorbim de strategiile pe care o cultură minoritară le poate dezvolta în relație cu fenomenul construcției identitare, avem în vedere tipurile următoare: *lipsa preocupărilor identitare*: acceptarea dezinteresată, de suprafață a normelor culturii dominante și lipsa interesului pentru construirea/ reconstruirea propriei identități; *conformarea*: interiorizarea normelor societății majoritare, cu păstrarea propriei identități; *asimilarea*: și încercarea de a fi asimilat într-o nouă cultură-gazdă. Uneori există posibilitatea ca indivizii să se raporteze la ei înșiși prin intermediul valorilor culturii dominante și de aici să apară fenomenul de *alienare* care reprezintă un fenomen negativ, de autojudecare/ evaluare ce duce la o atitudine de inferioritate; *rezistența și separatismul*: sunt reflectate de acceptarea integrală a propriei culturi și respingerea oricăror norme, valori ale societății majoritare; *integrarea*: în mod ideal apare atunci când o persoană/ grup își dezvoltă o identitate reintegrativă proprie pozitivă care îmbină atât experiența sa culturală, cât și elementele culturii majoritare.

Pentru *cultura majoritară*, așa cum am subliniat, procesul educației trebuie să favorizeze deschiderea, acceptarea și interesul pentru alte culturi. În privința tipurilor de strategii, se diferențiază următoarele: *lipsa preocupărilor identitare*: similară cu cea a culturii minoritare, lipsa de interes; *acceptarea*: existența unui sentiment de superioritate a culturii apartenenței, poate fi pasivă sau activă – uneori poate apărea toleranța ca manifestare de acceptare, însă nu de pe poziții egalitare; *rezistența*: la încercările de „limitare” percepută a privilegiilor culturale ale majorității și acceptarea unor valori ale minorității; *redefinirea*: acceptarea redefinirii culturii dominante sau majoritare prin deschiderea culturală față de valorile culturale minoritare și acceptarea accesului acestora la propria cultură; *integrarea*: din nou, în mod ideal o persoană, un grup este considerat integrat/ integrativ atunci când, chiar dacă aparține culturii majoritare/ dominante, recunoaște și apreciază valorile culturii minoritare (Cf. 14, [www. regieLive.ro](http://www.regieLive.ro)).

În procesul studierii reperelor teoretice și practice ale educației interculturale apar evidente fenomenele de aculturație, enculturație și deculturație, care se referă la modalitatea prin care o cultură anumită este transmisă/ împrumutată sau respinsă de anumite grupuri sociale. Se poate spune că aceste procese se întâlnesc nu doar în societățile multiculturale, uneori putem vorbi de ele și în contexte diferite (de exemplu, cultura antișcoală / diferite organizații/ secte etc.).

Enculturația reprezintă procesul prin care un grup cultural transmite, încorporează la descendenți elemente valorice specifice, în vederea integrării optime a acestora (în accepțiunea lor) în viața comunitară. Desigur, se poate vorbi de acest fenomen în relație cu **socializarea** care este înțeleasă ca un proces de dezvoltare individuală a fiecăruia în contact cu mediul din care face parte. Prin intermediul socializării se transmit/ însușesc anumite patternuri mentale și comportamentale (modalități specifice de gândire și acțiune) ale individului. Dacă vrem să relaționăm aceste două concepte: *socializarea* - proces sau mecanism de învățare și interiorizare a regulilor și patternurilor comportamentale influențate de o anumită cultură (norme, atitudini, valori, sistemul de credințe) și *enculturația* - proces prin care tinerii învață și adoptă elementele propriei lor culturi în viața de zi cu zi și reprezintă rezultatul a ceea ce ea s-a interiorizat de fapt (ce face, cum acționează individul), pe când *socializarea* se referă la modalitățile optime oferite sau cele impuse/ cerute de societate. *Aculturația* este fenomenul de împrumut al unor conduite, valori de către un grup de la un alt grup cu care vine în contact, datorită amestecului cultural. Societatea contemporană (Europa, America, dar și alte zone ale lumii) sunt în mod direct confruntate cu aceste contacte directe sau indirecte între grupuri diferite. Câțiva dintre cei mai importanți factori ai gradului de aculturație sunt:

- nivelul și caracteristicile educației formale (școala: numărul de ani de învățământ obligatoriu, politica educațională cu privire la educația minorităților, filosofia educației);

- relațiile din mediul social – interacțiunile din comunitate, sfera socială și cea profesională;
- vârsta la care o anumită persoană a intrat în contact cu altă cultură;
- statutul socioeconomic al persoanei respective etc.

Chiar dacă procesul aculturației este privit ca unul pozitiv, există situații în care acesta poate avea conotații negative, mai precis în situațiile în care persoana care se află între două culturi se simte respinsă nu atât de noua cultură în care tinde să se integreze (și evident unde simte că nu este întocmai și întotdeauna acceptat), ci mai ales de propria cultură. De exemplu, cazurile primei generații de imigranți care renunță la anumite obiceiuri sau tradiții ce sunt de neconceput pentru propria cultură (cultura musulmană - fetele care sunt obligate de propria cultură să își acopere capul /fața cu veșminte - disputa în Franța despre obligarea lor să nu poarte aceste voaluri atâta timp cât sunt la școală). În aceste cazuri pot să apară situații de crize de identitate culturală, mai mult, se poate vorbi, de asemenea, de un stres acultural (anxietate, depresie, sentiment de marginalizare, excludere, boli psihosomatice etc.).

Deculturația descrie procesul prin care un individ sau un anumit grup reneagă atât cultura proprie, cât și orice altă formă culturală, ca urmare a unei alte viziuni asupra lumii, sau contactului cu alte elemente considerate opuse / supreme/ relevante. Este vorba fie de secte, fie de situații tragice în care coloniile au fost manipulate în trecut (exemplul sclavilor africani care au fost transferați forțat în America unde s-au sinucis în lanț) sau alte contexte sociale sau mai puțin sociale. Extrem de important este faptul că trebuie să reținem posibilele pericole ale acestor fenomene, dar să fim conștienți de posibilitățile unei educații interculturale care să accepte diferența, să valorizeze deschiderea și diversitatea.

Ideea *dialogului intercultural* trebuie să aiba ca punct de plecare recunoașterea diferenței și a multiplelor perspective și dimensiuni ale lumii în care trăim. Aceste diferențe de opinie, de puncte de vedere și chiar valori nu există doar în cadrul unei culturi, cu atât mai mult ele sunt vizibile în disputele dintre diferite culturi. Tocmai de aceea *dialogul, comunicarea sau medierea interculturală* își propun să analizeze aceste perspective diverse cu un scop precis, și anume, cel de a înțelege și a învăța pe baza experiențelor interculturale diverse. Și avem aici în vedere beneficiul pe care îl aduce schimbul de idei, opinii sau cunoștințe în cadrul grupurilor heterogene din punct de vedere cultural. Este evident că în alte culturi realitatea este percepută în mod diferit, modalitatea de relaționare dintre oameni este diferită, viziunile sunt diverse. Trebuie să acceptăm diversitatea, să nu negăm existența unor puncte de vedere aparent sau în mod real diferite de ale noastre, mai mult, trebuie să înțelegem și să fim deschiși la perspectivele aduse în discuție de cei care nu văd lumea din aceeași perspectivă ca și noi.

Un dialog efektiv este cel care potențează, pune bazele și impulsionează interacțiuni deschise, care încurajează respectul pentru împărtășirea ideilor și pentru explorarea directă și multiplă a modului în care lumea este percepută și gândită. Ca proces, dialogul intercultural încurajează identificarea punctelor de vedere multiple, dar indică și o identificare a limitelor până la care indivizii pot accepta diversitatea. Tocmai de aceea educarea în spiritul comunicării interculturale reprezintă un obiectiv major al formării indivizilor într-o societate dominată de globalizare și puternic condiționată de fenomenul migrației, unde diferențele culturale sunt evidente.

Conflictele interculturale au un specific anume, ele pun în mișcare sentimente și atitudini negative față de anumite grupuri, culturi. Acestea pot fi însă diminuate sau chiar prevenite printr-o perspectivă interculturală de concepere a educației care să impună eradicarea violenței, atenuarea și aplanarea conflictelor, transformarea lor în dispute pozitive. Dintre cerințele unei educații interculturale care să formeze comportamente pozitive amintim:

- formarea aptitudinii de a comunica asertiv (a vorbi, dar și a asculta);
- cooperarea și munca în grup;
- respectul de sine și de ceilalți;
- procesul decizional democratic;
- asumarea responsabilității și acceptarea responsabilității altora;
- stăpânirea, dar și exteriorizarea emoțiilor, sentimentelor, trăirilor;
- evitarea confruntărilor verbale și fizice etc.

Literatură de referință în domeniul dat și studiile de caz extrase din mass-media și din realitatea imediată ajută actorii educaționali să construiască situații de învățare și de cercetare relevante, având consecințe benefice asupra mentalității și a comportamentului studenților.

O societate deschisă care să asigure soluționarea pe cale pașnică a conflictelor și să respecte drepturile omului poate fi clădită doar prin contribuția tuturor în spiritul valorilor interculturalității cu toate dimensiunile sale: etnice, sociale, religioase etc.

În concluzie, opinăm că aportul formativ al educației interculturale în dezvoltarea personalității tinerilor este deosebit de mare, iar fundamentarea științifică și practică în cadrul cursului dat probează impactul sociocultural sporit și de durată.

Bibliografie:

1. Cucuș C. Dimensiuni culturale și interculturale. - Iași: Polirom, 2000.
2. Dubar Cl. Criza identităților. Interpretarea unei mutații. - Chișinău: Știința, 2003.
3. Educație interculturală în R. Moldova / Coordonator: Viorica Goraș-Postică. - Chișinău: ARC, 2003.
4. Educație interculturală // Didactica Pro. - Chișinău. - 2003. - Nr.4-5(20-21).
5. Educație pentru toleranță. Auxiliar didactic în ajutorul dirigintei, Biblioteca „Pro Didactica”, 2005.
6. Educație pentru toleranță // Revista Didactica Pro. - 2004. - Nr.4(26).
7. Frunțușu Iu. O istorie etnopolitică a Basarabiei, 1812-2002. - Chișinău: Cartier, 2002.
8. King Ch. Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. - Chișinău: ARC, 2002.
9. Leclerc G. Mondializarea culturală. Civilizațiile puse la încercare. - Chișinău: Știința, 2003.
10. Limba română – mijloc de integrare socială în Republica Moldova / Coordonator: Viorica Goraș-Postică. - Chișinău: ARC, 2003.
11. Pâslaru Vl. Principiul pozitiv al educației. - Chișinău: Civitas, 2003.
12. Reardon B. A. Toleranța – calea spre pace. - Chișinău: ARC, 2004.
13. www.regieLive.ro / Cursuri / Pedagogie.

Prezentat la 14.05.2010